

УДК 342.5(438)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.06>

Микола Іванович Марчук,

доктор юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права (завідувач);

 <https://orcid.org/0000-0002-0217-478X>,

e-mail: marchuk_m_i@ukr.net

ОСНОВНІ ЕВОЛЮЦІЙНІ ЕТАПИ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Досліджено процес становлення та еволюції Польщі як сучасної демократичної європейської держави. Визначено основні характеристики стадій її демократичного розвитку аж до періоду сучасності. Наголошено, що особливості сучасної польської державності обумовлюються історичними традиціями польської демократії, ментальністю польського народу, членством в ЄС та інших міжнародних організаціях. Установлено, що результатом демократичного транзиту в Республіці Польща є ліберальна демократія західного типу з певним ухилом у бік демократії соціальної.

Ключові слова: демократія, соціалізм, громадянське суспільство, ринкова економіка, вільна преса, вибори, толерантність.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Україна позиціонує себе як демократична, правова та соціальна європейська держава. Такий державницький підхід передбачає не лише системне осмислення наявної моделі здійснення влади українським народом, але й урахування традицій демократичних перетворень регіонального та національного масштабу. При цьому становлення та еволюцію демократичних традицій у державах сучасної Європи слід розглядати як основу для формування як загальноєвропейських стандартів демократії, так і сучасної системи прав людини.

Стан дослідження проблеми

Проблематика демократичного транзиту сучасних держав останнім часом привертає до себе увагу представників не лише юриспруденції, але й політологів та істориків, а подекуди навіть філософів. У вітчизняній науці конституційного права окремі питання демократичного становлення країн Східної Європи взагалі та Польщі зокрема досліджували такі знані вчені, як М. Баймуратов, М. Кельман, А. Крусян, В. Речицький, В. Ріяка, О. Скрипнюк, П. Стецюк, В. Федоренко, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші. Проте зміна вектора польської демократії у 2015–2020 рр. та його неоднозначна оцінка з боку провідних демократичних країн сучасності вказують на нагальну потребу більш детального дослідження вказаної проблематики.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у встановленні еволюційних характеристик польської демократії на різних стадіях розвитку польської державності. Досягнення мети опосередковується через вирішення таких *завдань*, як виокремлення основних періодів становлення та розвитку демократії в Польській державі, виявлення ознак польської демократії в означені періоди та з'ясування впливу еволюційних факторів на сучасний стан демократії в Республіці Польща.

Наукова новизна дослідження підтверджується необхідністю з'ясування та наукового осмислення витоків демократичних процесів у найбільш прогресивних європейських державах, до яких належить і Республіка Польща, та відсутністю у вітчизняній науковій літературі ґрунтовних праць із зазначеної тематики.

Виклад основного матеріалу

Традиції польської демократії беруть свій початок у «золотих воляностях» польської шляхти. Так, устрій, що склався в XVI ст., отримав назву «шляхетської демократії», тобто мав яскраво виражений становий характер; він надавав магнатам і шляхті виняткові права в управлінні державою, але при цьому створював небезпеку анархії та свавілля шляхетських угруповань. Магнати могли також паралізувати політику королівського двору, олігархізуючи політичне життя Речі Посполитої [1, с. 73].

Розвиток демократичних традицій у Польщі відбувався і в другій половині XVIII ст., коли у 1773–1792 рр. королю та прибічникам реформ удалось здійснити низку істотних змін, що зміцнили Польську державу. Чотирирічний сейм за ініціативою патріотично налаштованих реформаторів 3 травня 1791 р. ухвалив Конституцію Речі Посполитої, яка запроваджувала конституційну монархію, особисті свободи та рівні права громадян і до того ж зміцнювала центральну виконавчу владу [2, с. 23].

Початок XX ст. у Польщі характеризувався ухваленням нової Конституції 1921 р. і запровадженням парламентського устрою. Демократичні положення Березневої Конституції були продиктовані наростанням революційної ситуації та мали на меті пригасити її декларуванням демократичних інститутів і свобод, зокрема інституту місцевого самоврядування [3, с. 214].

Конституцією 1921 р. Польща була проголошена парламентською республікою з наданням переваги Сейму та обмеженням прав Сенату. Конституційні норми, що регламентували функціонування Сейму, стали причиною поширення тези про всевладність Сейму і безсилля Уряду. Негативні наслідки парламентського абсолютизму поглиблювалися з огляду на те, що він був установлений тоді, коли держава була

ще не організована і внутрішньо не сконсолідована. Проте польський парламентаризм тих часів виявив переваги суспільства над державою і принципів свобод над принципом авторитету [4, с. 51].

Після закінчення Другої світової війни по всій Європі формувалися політичні коаліції у вигляді «народних фронтів». Вони постали відповідно до рішень у Ялті, за якими майбутні уряди мали б «широко представляти всі демократичні групи населення». Партії, які брали участь у цих коаліціях, були партнерами і противниками водночас, причому жодна з них у створених умовах не могла (а нерідко й не хотіла) правити самостійно.

У 1947 р. на виборах у перший післявоєнний польський парламент – Законодавчий сейм – переміг Демократичний блок, що складався з політичних партій соціалістичної орієнтації. У 1948 р. вони об'єдналися в Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП). Новий соціалістичний режим за підтримки СРСР розпочав перетворення за радянським зразком.

У 1949–1953 рр. у країнах «народної демократії», зокрема й у Польщі, запанував класичний сталінізм з усіма його політико-економічними наслідками. Поступове послаблення системи стало можливим лише після смерті «батька народів». Тоді ж відбулися певні зміни у відносинах СРСР із державами-сателітами. Серйозну кризу цієї моделі ознаменували масові суспільні виступи (в НДР та Чехословаччині 1953 р., Угорщині та Польщі 1956 р.). Керівництво ПОРП на чолі з В. Гомулкою було змушене піти на поступки: розпустити колгоспи, провести реабілітацію невинно засуджених і покращити відносини з католицькою церквою.

Після масових антиурядових виступів робітників і студентів у 1970 р. першим секретарем ЦК ПОРП було обрано Е. Герека. Саме за його керівництва було скасовано підвищення цін та розпочався процес оновлення економіки (насамперед за рахунок значних кредитів розвинутих західних країн), унаслідок чого ситуація в країні тимчасово нормалізувалася.

У 1980 р. Польську Народну Республіку охопила нова, найбільш тривала й гостра політична криза. Улітку країною прокотилася хвиля страйків. Влада була змушена піти на переговори з опозицією (лютий – квітень 1989 р.), які завершилися угодою про проведення демократичних реформ, а саме про легалізацію всіх політичних об'єднань країни, проведення вільних виборів, відновлення посади президента і двопалатного парламенту.

Отже, розпад системи соціалістичних країн у Європі, датований 1989 р., став початком глибоких перетворень їх устрою, що ґрунтувався на концепції демократичної правової держави. Результатом демократичного транзиту Польщі став політичний режим консолідованої

демократії. Реалізація цієї концепції в цій державі підсилювалася такими факторами, як сприйняття ринкової економіки помірного лібералізму, співпраця з державами ЄС та акцептація аксіології прав людини. У процесах політичної трансформації пріоритетне значення було надано демократичним механізмам, верховенству права та соціальній справедливості, тоді як ідеологічна складова відійшла на другий план [5, с. 154].

На думку Є. Гайданки, у постсоціалістичній Польщі консолідація демократії охоплювала такі структурні процеси: 1) лібералізацію командно-адміністративної економіки «соціалістичного зразка» та перехід до системи ринкової економіки; 2) входження до провідних міжнародних організацій західноєвропейської демократії, передусім ЄС; 3) становлення, розвиток і функціонування інститутів громадянського суспільства [6, с. 94].

Економіка Польщі протягом другої половини ХХ ст. мала командно-адміністративні риси, що негативно впливало на її ефективність. Головною причиною цього було слабе врахування реального потенціалу та фінансових інтересів економічних суб'єктів органами державного управління промисловістю. Спроби модернізації соціалістичної економіки країни у другій половині ХХ ст. не давали істотних результатів. Реальний процес лібералізації польської економіки розпочався лише з упровадженням міністром фінансів Л. Бальцеровичем плану «шокової терапії» [7, с. 229]. Головними завданнями економічної політики Л. Бальцеровича стали лібералізація цін, конвертація та стабілізація польського золотого, оподаткування заробітної платні й максимальна децентралізація економічного сектора в державі. Саме за допомогою «шокової терапії» у Польщі вдалося здійснити успішний перехід від економіки командно-адміністративного зразка до економіки ринкового типу. Характерно, що на успішний перехід до ринкової економіки в Польщі значно вплинули міжнародні економічні організації – Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, загальна сума інвестицій яких у польську економіку сягнула рекордних 28,1 млрд доларів.

Проведення жорстких, але ефективних реформ для переходу до ринкової економіки в Польщі практично відразу окреслило прагнення вступу до Європейського Союзу на найвищому державному рівні. Переговори про входження Польщі до ЄС розпочались у 1998 р. і закінчились набуттям членства країни в ЄС у травні 2004 р., що відкрило для Польщі значні перспективи щодо економічного розвитку держави та зміцнення політичної позиції в регіоні. Як зазначає з цього приводу М. Ларін, «первинний досвід членства Польщі в ЄС яскраво доводить, що позитиву від вступу до Співтовариства, принаймні у перший

період, значно більше, що, до речі, й доводять численні опитування громадської думки» [8, с. 11].

Здійснення економічних та інституційних перетворень у Польській державі тих часів супроводжувалося одночасним становленням громадянського суспільства, до основних рис якого в постсоціалістичній Польщі можемо віднести такі.

1. Історичні та культурні традиції польського народу, що зумовили сприйняття громадянами Польщі соціально-економічних ідеалів соціалізму як штучних і нав'язаних ззовні СРСР. Окрім того, фактично з 1970-х рр. соціально-економічна ситуація в Польщі постійно погіршувалася, що спричинило зростання соціальної напруги та розчарування у «реальному соціалізмі».

2. Релігійна монолітність польського суспільства, яка суперечила ідеалам розбудови у країні атеїстичного комуністичного суспільства.

3. Особливості соціальної структури польського суспільства. Після розпаду комуністичної системи в Польщі склалися сприятливі умови для формування стабільного середнього класу в суспільстві. З часом з'явився суспільний прошарок, який є освіченим, фінансово забезпеченим та активним у громадсько-політичному житті. Середній клас у постсоціалістичній Польщі став соціальною базою та ідеологічною основою формування громадянського суспільства.

4. Багатоманітність політичних сил, представлених у системі державної влади Польщі, що сприяло виникненню й закріпленню в польському суспільстві демократичної політико-правової культури. Зокрема, у 1990-х роках у державі виникли сотні громадських і суспільно-політичних організацій, повністю автономних від держави: правозахисні організації, екологічні об'єднання, незалежні ЗМІ тощо. Станом на початок ХХІ ст. у Польщі нараховується понад 6 тис. громадських об'єднань.

5. Розвинуте місцеве (територіальне) самоврядування. Ефективні адміністративні реформи 1990–1998 рр. сприяли розширенню повноважень органів територіального самоврядування та зміцненню фінансового потенціалу місцевих громад. Як наслідок збільшилася ефективність захисту політичних та економічних прав громадян на місцях і встановилося чітке розмежування повноважень між центральними та місцевими органами влади.

6. Допомога країн Західної Європи у становленні інститутів демократії в Польщі. Країни західної ліберальної демократії активно сприяли поширенню та закріпленню молоді польської демократії протягом 1990-х років. Передусім це виражалось у підтримці провідними міжнародними організаціями європейської самоідентифікації поляків, розвитку наукового, освітнього та громадського співробітництва між Польщею і країнами ЄС.

Отже, Польська республіка у період 1990–2000-х років успішно завершила консолідацію демократії. Про це свідчать, зокрема, зростаючі показники в економіці, членство держави в ЄС, тенденції функціонування громадянського суспільства тощо. Зазначимо, що саме в цей період польська демократія набула рис демократії ліберальної, конституційно вираженої в таких принципах, як: 1) конституційний лібералізм, тобто оформлені законодавчо соціальні, політичні, економічні, релігійні та інші права та свободи громадян; 2) чіткий розділ влади, ефективна система стримувань і противаг; 3) обмеженість компетенції виконавчої влади та її підзвітність, яка забезпечується парламентом, незалежною судовою владою та омбудсменами; 4) вільні регулярні конкурентні вибори; 5) захист прав меншин; 6) наявність постійних каналів вираження і представництва інтересів та цінностей громадян у вигляді партій, асоціацій і незалежних ЗМІ; 7) влада закону, яка забезпечує захист громадян від свавільного арешту, терору, катувань, від невиправданого втручання в їхнє особисте життя з боку не лише держави, але й організованих антисуспільних сил [9, с. 77].

Зі вступом до НАТО у 1999 р. і до ЄС у 2004 р. основні геостратегічні цілі Польщі було досягнуто. З часом Польща заявила про свою власну позицію всередині ЄС, що ґрунтувалася на принципі рівності прав усіх держав-членів ЄС визначати й формувати тенденції розвитку Союзу. Головний пріоритет європейської політики Польщі в 2004–2009 рр. був зосереджений на таких питаннях: збільшення можливостей, що виникають завдяки членству в ЄС, закріплення за собою статусу впливової країни в ЄС із амбіціями, пропорційними її розмірам та економічному й соціальному потенціалу; підтримка подальшого розширення ЄС та активного залучення до формування східного напрямку європейської політики сусідства, намагання утвердитися в ролі «будівничого» східного виміру політики ЄС; концентрація зусиль на використанні фінансових можливостей ЄС з максимальною користю тощо [10, с. 71].

Водночас зростання іміджу та впливу Польщі на зовнішній арені супроводжувалося і тими негативними проявами, що були в ЄС і безпосередньо в Польщі. Економічна криза і криза політики мультикультуральності, посилена проблемою біженців, незадоволеність політикою більш «старих» держав-членів ЄС, а також безпекові виклики на тлі популістських заяв окремих політичних сил породили в польському суспільстві та політикумі плеяду євроскептиків і противників ліберально налаштованої Європи. Ситуація стала настільки серйозною, що Президент Європейської Ради Д. Туск навіть допустив можливість ініціювання процедури виходу Польщі з ЄС [11, с. 23] усвідомлюючи за Великою Британією.

Сприяли такій ситуації і ментальні особливості польського народу, що ґрунтуються на глибоко консервативних соціальних практиках. Зокрема, це традиційна польська амбітність і католицька побожність, які стикаються з процесом становлення більш ліберальних європейських цінностей і вірувань. Крім того, деякі поляки взагалі вважають, що Європа не поважає їхні національні традиції демократії.

Накладання особливостей національної ментальності на певну упередженість, а подекуди й дискримінацію польських найманих робітників (виражену насамперед у нерівності їхніх зарплат і темпах їх зростання порівняно з корінними жителями) у Німеччині, Ірландії або Великій Британії стали підставою для нарікань поляків на бездіяльність і поблажливість власних політичних лідерів щодо діяльності ЄС та практики «подвійних стандартів». Ці та інші обставини сприяють посиленню правих партій – крайніх націоналістів і релігійних фундаменталістів, які закликають зосередитися лише на власній (польській) історії та враховувати насамперед національні, а не союзні проблеми та виклики.

Такий стан речей поступово змінив риси польської демократії в бік соціальної демократії. До них слід, зокрема, віднести такі, як: захист прав людини, принцип рівних прав і можливостей, політичний та ідеологічний плюралізм, соціально орієнтована ринкова економіка на протизагальну абсолютизацію вільного ринку, обмежене державне регулювання економіки, створення ефективних регулятивних механізмів у підприємництві в інтересах робітників та дрібного підприємництва, принцип справедливої торгівлі, рівноправність і захист усіх форм власності, соціальне партнерство між трудящими та роботодавцями, співпраця з профспілками, скорочення розриву між багатими та бідними, підтримка незаможних верств населення, створення «держави загального добробуту», система захисту економічних прав робітників, середній або високий рівень оподаткування, необхідний для фінансування державних витрат, ухвалення нових законів з охорони природи й навколишнього середовища, зняття обмежень щодо імміграції та мирне співіснування культур і цивілізацій, секуляризація та відкрита прогресивна соціальна політика, захист інтересів трудящих – робітників, селян, фермерів, інтелігенції та середнього класу тощо¹.

Яскравим виразником ідей соціальної демократії в Польщі стала партія «Право і справедливість» (далі – «ПіС»), яка у жовтні 2015 р. здобула рішучу перемогу на парламентських виборах, отримавши абсолютну

¹ Сіренко В. Лібералізм і демократичний соціалізм – чи є різниця? // Голос України : сайт. 23.05.2006. URL: <http://www.golos.com.ua/article/217689> (дата звернення: 17.03.2021).

більшість у Сеймі та свого президента Я. Качинського. Прийшовши до влади, «ПіС» здійснила кілька популярних з погляду польського суспільства змін, наприклад скасувала ухвалу про підвищення пенсійного віку, збільшила виплати на дітей сім'ям із двома та більше дітьми, мінімальну зарплатню тощо. Така політика польського уряду в ЄС була названа популістською, оскільки не відповідала реальному стану польської економіки та кризовим явищам у Євросоюзі. Водночас вона відображала головні демографічні тренди Польщі, оскільки її населення зменшувалось і старіло, а старші люди вимагають забезпеченості. Водночас слід зважати і на той факт, що католицька церква у Польщі здавна тиснула на уряд, щоб він заохочував подружжя мати більше дітей.

Слід також звернути увагу на те, що фактичне утвердження в межах Польщі ідей соціальної демократії посилює політичний дисонанс із ліберальними урядами в межах ЄС, які сприймають лібералізм як основу союзної, транснаціональної демократії, оскільки саме ліберальні ідеї та цінності стали «основою сучасної західної моделі демократії і привели до кардинального переосмислення сутності принципу гуманності людини, її місця у світі, сформувавши антропоцентричне, персоналістське світобачення і світосприйняття, в рамках якого людина, її свобода розглядалися як абсолютна найвища цінність ...» [12, с. 147].

Проте не популістська соціальна політика привернула до Польщі увагу всієї демократичної спільноти Європи, а криза між Урядом і Конституційним Трибуналом, коли «ПіС» після приходу до влади у 2015 р. відмовилася призначити на посади суддів, яких було призначено урядом партії «Громадянська платформа», що прогнала вибори. Нові лідери поєднали ці дії з додатковим призначенням двох суддів перед закінченням їхніх каденцій. Конституційний Трибунал відмовився допустити їх до складання присяги. Голова Трибуналу, ставши на бік Уряду, зробив це без урахування позиції інших членів цієї судової інстанції. У такий спосіб Польща отримала дві команди суддів. Тоді «ПіС» вирішила змінити регламент Трибуналу, провівши відповідні закони через парламент, у якому мала більшість. Конституційний Трибунал знову зреагував, визнавши ці закони неконституційними. Відтоді між Урядом і Конституційним Трибуналом триває протистояння, внаслідок чого функціонування цієї гілки судової влади фактично паралізовано.

У відповідь ЄС ухвалив резолюцію, в якій назвав такі дії «систематичною загрозою верховенству права в Польщі». На думку представників Брюсселя, Польща порушує ст. 7 Угоди з ЄС, унаслідок чого країна може зазнати санкцій, а її право голосу може бути призупинено¹.

¹ Вітович І. Урвавсь терпець: за що Єврокомісія наклала на Польщу безпрецедентні в історії ЄС санкції // Україна молода : сайт. 22.12.2017. URL: <http://umoloda.kiev.ua/number/0/2006/118964/> (дата звернення: 17.03.2021).

Значний резонанс як у Польщі, так і поза її межами викликало питання контролю за державними ЗМІ. Першим суперечки викликав так званий «малий закон про медіа», підписаний у січні 2016 р., який по суті являв собою поправки до закону про радіомовлення і телебачення¹. Він започаткував реформу суспільних мовників Польщі – каналу «ТVP», суспільного радіо та інформаційної агенції «РАР». Із «суспільних» вони перетворювалися на «національні», а зміна статусу передбачала збільшення контролю над медіа. Улітку 2016 р. Уряд Польщі на підставі окремого закону створив Національну раду ЗМІ², яка була наділена правом призначати і звільняти співробітників національних медіа та контролювати їхню роботу: вона хоч і не визначає конкретну тематику, але здійснює контроль за «балансом тем», за тим, як медіа культивують національні традиції, патріотизм і національні цінності. Однією з ініціатив Ради стало виокремлення історії Польщі як пріоритетної теми. Такий підхід цілком закономірно викликає підозри, що реальною метою цієї реформи було й залишається бажання зробити ЗМІ речником режиму.

На зміни в суспільних медіа гостро відреагували міжнародні медіа-організації. «Репортери без кордонів», «Спілка європейських журналістів», «Європейська федерація журналістів» та «Європейський союз мовників» у день ухвалення закону висловили обурення негачністю його прийняття та відсутністю консультацій³. На їхню думку, ця норма «знищує наявні гарантії плюралізму та незалежності управління суспільними медіа в Польщі». Водночас протилежну позицію з цього питання зайняло «Товариство польських журналістів», яке вважає, що така гостра критика міжнародних організацій була висловлена без ознайомлення з основними фактами, оскільки ухвалені 30 грудня 2016 р. зміни є лише перехідним етапом на шляху побудови медіа, які створюватимуть простір для суспільної дискусії з реальністю та плюралізмом.

Як наслідок, відсутність політичної волі до забезпечення незалежності суспільних надбань, а також багаторічні протистояння журналістських середовищ спричинили глибокий дефіцит довіри. І сьогодні будь-які, навіть потрібні кроки викликають застереження і

¹ O radiofonii i telewizji : Ustawa z 29.12.1992. *Dziennik Ustaw*. 1993. Nr. 7. Poz. 34 ze zm.

² O Radzie Mediów Narodowych : Ustawa z 22.06.2016. *Dziennik Ustaw*. 2016. Poz. 929.

³ Назарук Т. Що відбувається з суспільними медіа в Польщі і чому це важливо? // Korydor : сайт. 06.01.2016. URL: <http://www.korydor.in.ua/ua/opinions/susplni-media-v-polschi-chomu-tse-vazhlivo.html> (дата звернення: 17.03.2021).

спротив, якщо це – дії опонентів. Водночас такий стан речей, вочевидь, задовольняє політичні сили обох таборів – опозиційні політики збирають політичні дивіденди на критиці утисків свободи слова, а провладним і надалі вдається зберігати свій вплив на суспільне мовлення. Підтверджує цю думку і польський експерт А. Лельонек, який зазначає, що в Польщі немає загрози демократії, а є загроза журналістській об'єктивності¹.

Майже одночасно з «малим законом про медіа» влада розробляла новий закон, який змінював порядок стеження за громадянами. Він упорядковував доступ спецслужб до телекомунікаційних даних громадян. Тепер з дозволу суду силовики отримали можливість стежити, прослуховувати, вивчати кореспонденцію, мати доступ до пошти та отримувати дані з будь-яких носіїв і можуть стежити за особами протягом 18 місяців. Закон набув чинності в лютому 2016 р.²

У червні того ж року запрацював ще один закон, пов'язаний зі спецслужбами, так зване «антитерористичне законодавство»³. Наприклад, документ дозволив затримувати осіб на 14 діб (замість 48 годин раніше) за згодою суду. Висунути обвинувачення спецслужби можуть навіть на 14-й день. Змінилися правила діяльності правоохоронців у зоні, де визнано терористичну загрозу. Так, їм дозволили цілодобово проводити обшуки та затримувати підозрілих осіб, обшукувати їх помешкання, одяг, особисті речі й територію, де людину затримано. Раніше силовики могли це робити з шостої ранку до десятої вечора. Зараз на це потрібен лише наказ прокурора. Іноземці, які, на думку правоохоронців, загрожують безпеці Польщі чи її громадян, можуть бути негайно депортовані з країни. Введено обов'язкову реєстрацію телефонних карток тощо.

Значний резонанс у польському суспільстві спричинила ініціатива «ПіС» стосовно заборони абортів. У Польщі і так найбільш суворі закони в ЄС із зазначеної проблематики, але цілковита заборона наразилася на масові протести з боку населення. Вони набували як усталених активних форм, таких як мітинги й демонстрації, так і новаторських – через мережу Інтернет. Щодо цього одна польська дослідниця стверджує, що у боротьбі з приводу абортів йдеться не

¹ Рак Р. «У Польщі немає загрози демократії, є загроза журналістській об'єктивності». Інтерв'ю з польським експертом Адамом Лельонеком // Zaxid.net : сайт. 02.02.2016. URL: https://zaxid.net/u_polshhi_nemaye_zagrozi_demokratiyi_je_zagroza_zhurnalistitskiy_obyektivnost_i_n1381266 (дата звернення: 17.03.2021).

² O zmianie ustawy o Policji oraz niektórych innych ustaw : Ustawa z 15.01.2016. *Dziennik Ustaw*. 2016. Poz. 147 ze zm.

³ O działaniach antyterrorystycznych : Ustawa z 10.06.2016. *Dziennik Ustaw*. 2016. Poz. 904.

про аборти, а про роль церкви в політиці¹. Поляки, пише вона, є на-прочуд релігійними, але це не означає, буцімто вони хочуть, щоб церква «диктувала політику». Тобто з цього питання у такій глибоко католицькій державі утворився вододіл. Хочемо звернути увагу на той факт, що з огляду на масові протести цей проєкт так і не був до кінця реалізований.

Резонансною була також ініціатива «ПіС», запропонована в листопаді 2016 р. у вигляді проєкту закону, що надавав першочергове право на демонстрації владі та церкві. Ця ініціатива спричинила нову хвилю протестів. Якщо Президент, Уряд чи костюл вирішують провести акції в тому самому місці та в той самий час із іншими організаціями, то останні мають перенести свої демонстрації на інший час чи до іншої локації, навіть якщо влада чи церква повідомляють про свої демонстрації пізніше. Сейм ухвалив ці зміни на початку грудня 2016 р.²

Підіграла ситуацію й ініціатива влади змінити правила роботи журналістів у Сеймі. Зокрема, пропонували обмежити час відео- та фотозйомки, надати право роботи в парламенті лише п'ятгом ЗМІ та заборонити заміну журналістів протягом сесії. На знак протесту проти цього «Громадянська платформа» заблокувала трибуну Сейму, тож члени «ПіС» зібралися в іншому приміщенні. Там депутати від провладної партії ухвалили декілька законів, зокрема і бюджет Польщі на 2017 р., голосуючи підняттям рук. 17 і 18 грудня журналістам узагалі заборонили входити до парламенту. Однак через протести на початку січня «ПіС» відмовилася від змін до регламенту роботи медіа в Сеймі.

Заради справедливості дискурсу слід зауважити, що певна частина консервативних поляків підтримувала ініціативи нової влади, і під час усіх цих подій опозиція не була самотньою у своїх акціях. Майже завжди альтернативні демонстрації на захист «добрих змін» у Польщі влаштовували прибічники «ПіС». У цьому контексті слід згадати такі акції, як «Марш свободи і солідарності» у грудні 2015 р. чи виступи «проти комуністів, злодіїв і перешкод добрим змінам» у грудні 2016 р.

Не сприяє розвитку демократії у Республіці Польща і сучасна польська інтерпретація історичних подій періоду Другої світової

¹ Grzymala-Busse A. Why would Poland make its already strict abortion law draconian? // The Washington Post : сайт. 18.04.2016. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/04/18/why-would-poland-make-its-already-strict-abortion-law-draconian> (дата звернення: 17.03.2021).

² O zmianie ustawy – Prawo o zgromadzeniach : Ustawa z 13.12.2016. *Dziennik Ustaw*. 2016. Poz. 579.

війни. Так, ухвалений польським парламентом закон¹ стосовно ролі Польщі в ті жахливі роки призвів до серйозної та небезпечної через свою емоційність кризи у відносинах Польщі з Ізраїлем, Німеччиною, США, Україною тощо.

Це стало причиною того, що у 2019 р. Польща опустилася з 54-ї на 57-у сходинку в щорічному «індексі демократії», який складає аналітичний центр Economist Intelligence Unit, пов'язаний із британським виданням «The Economist»².

Висновки

Трансформація тоталітарних режимів у демократичні в більшості країн Центральної і Східної Європи відбулася в класичні три етапи: підготовчий (лібералізація), етап ухвалення рішень (демократизація) та фаза адаптації (консолідація або утвердження демократії). Такий підхід цілком відповідає періодизації демократичного транзиту в Польщі у період із кінця 1980-х рр. (часу народних виступів проти уряду В. Ярузельського) до 2004 р. (періоду вступу Польщі до Європейського Союзу та завершення консолідації польського суспільства навколо європейських демократичних цінностей).

У межах цього широкого періоду були реалізовані такі етапи переходу, як лібералізація соціалістичної Польщі (II половина 1980-х – 1989 рр.), демократизація постсоціалістичної Польщі (1989–1997 рр.) і консолідація демократії в Польщі (1997–2004 рр.).

Водночас сучасний період (2005–2020 рр.) демократичних перетворень у Республіці Польща з огляду на наявні загрози демократії, на нашу думку, слід класифікувати як «період упровадження цінностей неліберальної демократії» або як варіант – «період демократичного відкату».

Список бібліографічних посилань: 1. Польща – нарис історії / за ред. В. Менджецького, Є. Радисевича ; пер. з пол. І. Сварника. Варшава, 2015. 367 с. 2. Марчук М. І. Територіальне самоврядування у Речі Посполитій. *Право і Безпека*. 2014. № 4 (55). С. 21–28. 3. Antoszewski A. Funkcje parlamentów państw Europy Środkowej i Wschodniej jako przedmiot badań politologicznych // Ustrój polityczny państwa. Polska, Europa, świat / edytowany przez S. Sulowski, J. Szymanek. Warszawa :

¹ О zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary : Ustawa z 26.01.2018. *Dziennik Ustaw*. 2018. Poz. 369.

² Democracy Index 2019 // The Economist : сайт. 22.01.2020. URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=democracyindex2019 (дата звернення: 17.01.2021).

Kancelaria Sejmu, 2013. S. 214–215. **4.** Турчак О. В. Державний устрій Польщі за Березневою Конституцією 1921 р. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2008. Вип. 2. С. 42–53. **5.** Wroczynski K. *Demokratyczne państwo prawne. Człowiek w kulturze*. 1994. Nr. 3. S. 151–160. **6.** Гайданка Є. Суспільна динаміка консолідації демократії в Польщі: інституційний вимір // Ужгородські польські наукові читання: історія, культура, політика, право : наук. зб. / за ред. М. Лендьел, М. Палінчак, А. Стряпко. Ужгород : Ліра, 2014. С. 94–100. **7.** Гайданка Є. І. Економічні аспекти моделі демократизації країн Центрально-Східної Європи (на прикладі Польщі, Угорщини та Словаччини) // Просторова економіка: концепції, моделі та регіональні аспекти : монографія / за ред. П. В. Захарченка, Т. П. Несторенко. Бердянськ : Вид. Ткачук, 2012. С. 227–237. **8.** Ларін М. Польща в ЄС: перший досвід. *Юридичний вісник України*. 2005. № 13. С. 11. **9.** Лебедева Т. П. Либеральная демократия как ориентир для посттоталитарных преобразований. *Полис*. 2004. № 2. С. 76–84. DOI: <https://doi.org/10.17976/jpps/2004.02.08>. **10.** Маковський С. О. Еволюція участі Польщі в міжнародній політиці Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 101, ч. 1. С. 62–72. **11.** Дем'яненко М. Останні тенденції взаємовідносин Польщі, Угорщини і Чехії з ЄС: причини загострення та прогнози. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 2. С. 21–29. **12.** Палас Н. Транснаціональна модель демократії та її вплив на процеси глобального врядування в умовах сучасного світу. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2009. Вип. 21. С. 145–150.

Надійшла до редколегії 25.03.2021

Marchuk M. I. Basic Evolutionary Stages of Polish Democracy

The article is focused on studying and scientific understanding of the process of the formation and evolution of Poland as a modern democratic European state. The author has indicated the significance of the influence of the democratic traditions of the Polish people on the formation of the current model of the state system of the Republic of Poland.

The author has established the general chronological boundaries of each of the periods of democratization of Polish society starting from the times of “noble democracy”. The main characteristics of the stages of democratic development of Poland until the present day have been determined.

The main factors that influenced the course of democratic transit in the Polish state have been clarified. It has been proved that the peculiarities of modern Polish statehood are determined by the historical traditions of Polish democracy, the mentality of the Polish people and membership in the European Union and other international organizations. It has been emphasized that the implementation of economic and institutional transformations in Poland in the post-Soviet period was accompanied by the simultaneous formation of civil society. It has been established that the result of democratic transit in the Republic of Poland is a liberal democracy of the Western type with a certain bias towards social democracy.

The author has emphasized the decisive role of European integration processes in the formation of the Republic of Poland as a democratic, legal and social state. Based on the analysis of the current legislation and ongoing reforms in the law-making sphere, the author has defined the main factors that determine the existing systemic threats to the rule of law and democracy in Poland at the present stage of its state-building.

It has been stated that although Polish democracy demonstrates some negative tendencies, it is unlikely collapsed due to the current challenges, since the Republic still maintains the balance between state power and political freedom of citizens and their associations and the general atmosphere in Polish society remains open and free.

Key words: democracy, socialism, civil society, market economy, free press, elections, tolerance.

